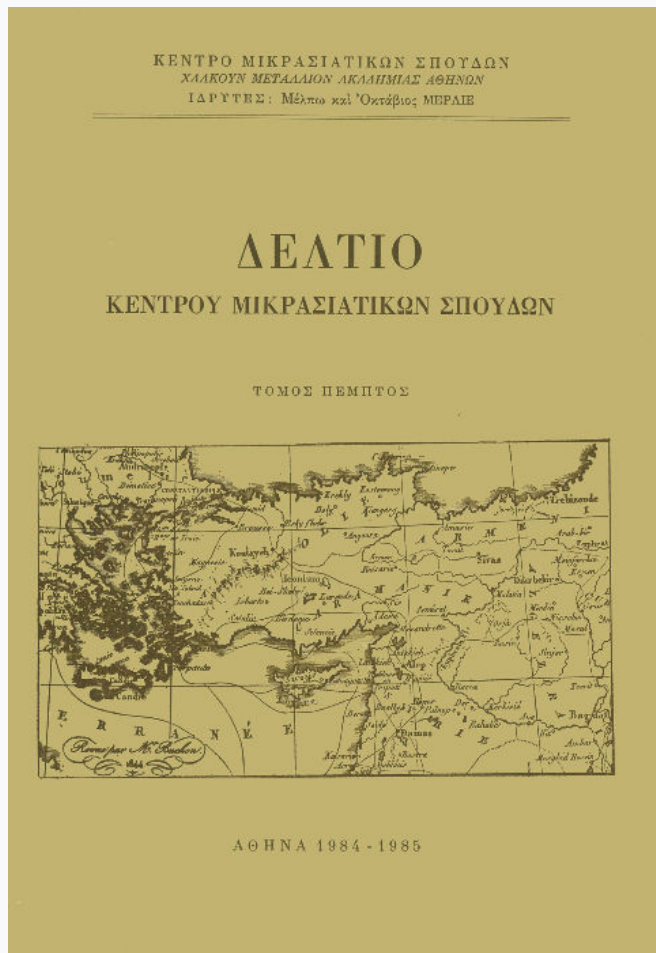

Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών

Τόμ. 5 (1984)

Photis Apostolopoulos, La langue du roman byzantin "Callimaque et Chrysorrhoe"

Άννα Φιλιππίδη-Braat

doi: [10.12681/deltiokms.220](https://doi.org/10.12681/deltiokms.220)

Copyright © 2015, Άννα Φιλιππίδη-Braat

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Φιλιππίδη-Braat Α. (1984). Photis Apostolopoulos, La langue du roman byzantin "Callimaque et Chrysorrhoe". *Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών*, 5, 521–527. <https://doi.org/10.12681/deltiokms.220>

ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΣΙΕΣ

Photis Apostolopoulos, *La langue du roman byzantin «Callimaque et Chrysorrhoe»*, Ἀθήνα: Ἐκδοση Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, 1984.σ. xxiv + 280 και 2 πίν.

Τέσσερα σχεδόν χρόνια μετά τὸ θάνατο τοῦ Φώτη Ἀποστολόπουλου, ἐκδόθηκε ἀπὸ τὴν Ἀκαδημία Ἀθηνῶν ἡ διδακτορική του διατριβή· ἡ ὑποστήριξή της εἶχε γίνει στὶς 21 Ἰουνίου 1972 στὸ Πανεπιστήμιο Paris X.

Ἡ διατριβὴ ἔχει ὡς ἀντικείμενο τὴ γλῶσσα τοῦ βυζαντινοῦ μυθιστορήματος *Καλλίμαχος καὶ Χρυσορρόη*, τῆς ὁποίας δίνει μιὰ συγχρονική θεώρηση σύμφωνα μὲ τὶς ἀρχές τῆς δομικῆς γλωσσολογίας. Ἀξίζει νὰ μνημονεύσουμε καὶ μιὰ ἄλλη προσφορά τοῦ Φώτη Ἀποστολόπουλου στὸ χῶρο τῆς δομικῆς γλωσσολογίας, τὴ μετάφραση ποὺ ἔδωσε τοῦ θεμελιώδους ἔργου τοῦ F. de Saussure, *Μαθήματα Γενικῆς Γλωσσολογίας* (Ἀθήνα 1979), βιβλίου κατευθυντήριου γιὰ τὶς γλωσσικὲς του ἔρευνες. Ἐρευνες στὶς ὁποῖες δὲν πρόλαβε νὰ δώσει τὴν ἔκταση ποὺ ἠθελε: εἶχε τὴν πρόθεση νὰ μελετήσει μὲ τὸν ἴδιο τρόπο καὶ τὰ ἄλλα τέσσερα μυθιστορήματα τοῦ 14ου αἰ., γιὰ νὰ ἐδραιώσει ἐπάνω σὲ εὐρύτερες βάσεις τὰ συμπεράσματά του γιὰ τὴ γλῶσσα αὐτῆς τῆς περιόδου.

Τὸ βιβλίον προλογίζει (σ. VII-VIII) ὁ Jean Irgoin, πού, μετὰ τὸ θάνατο τοῦ André Mirambel, ἐπόπτευσε τὴ διδακτορική ἐργασία τοῦ Φώτη Ἀποστολόπουλου. Ἀκολουθοῦν ἕνας συνοπτικὸς πίνακας περιεχομένων (σ. IX-XI), μιὰ κατάσταση φωνητικῆς μεταγραφῆς (σ. XIII-XIV) καὶ ἡ διόρθωση ὀρισμένων λαθῶν (σ. XV). Στὴν Εἰσαγωγή (σ. XIX-XXIV) ἀναφέρονται οἱ ἐκδόσεις τοῦ μυθιστορήματος (ἀπὸ τὸ Σπ. Λάμπρο στὰ 1880, τὸν Ἐμμ. Κριαρᾶ στὰ 1955 καὶ τὸ Μ. Richard στὰ 1956· ἡ μελέτη βασίζεται στὴν ἔκδοση τοῦ Μ. Richard), συνοψίζονται τὰ συμπεράσματα τῆς φιλολογικῆς ἔρευνας καὶ τονίζεται ἡ δυσκολία ποὺ συνεπάγεται γιὰ τὴ μελέτη τῆς γλῶσσας τοῦ κειμένου ἢ ὑπαρξῆ ἐνὸς μόνο χειρογράφου καὶ μάλιστα δύο αἰῶνες μεταγενέστερου ἀπὸ τὴ σύνταξη (Scaligeranus 55)· στὴ συνέχεια ἀναλύεται σύντομα ἡ διγλωσσία τῆς βυζαντινῆς περιόδου καὶ παρουσιάζονται τὰ βασικὰ χαρακτηριστικὰ τῆς βυζαντινῆς «ἔκφρασης» ὕστερα ἀπὸ μιὰ ἐπισκόπηση τῶν πιὸ σημαντικῶν ἐργασιῶν στὸ χῶρο τῆς μεσαιωνικῆς γλῶσσας, ὁ συγγραφέας ἀναγγέλλει τὴ μέθοδο τῆς μελέτης του.

Τὸ κύριο σῶμα τοῦ βιβλίου χωρίζεται σὲ πέντε μέρη.

Στὸ πρῶτο μέρος (σ. 1-34), ἡ ἔρευνα τοποθετεῖται πρὸ *φωνολογικῶ* ἐπίπεδο. Ἐξετάζονται πρῶτα τὰ φωνήματα, πέντε φωνήεντα, δεκαεννέα σύμφωνα καὶ ἓνα ἡμίφωνο, πού ἔχουν χάσει τὴν ποσοτικὴ τους διάκριση· ἐξετάζεται ἐπίσης ὁ τόνος, πού ἔχει γίνεῖ δυναμικός μὲ συνέπειες γιὰ ὅλο τὸ γλωσσικὸ σύστημα. Τὸ ἐπόμενο κεφάλαιο πραγματεύεται τὶς σχέσεις τῶν φωνημάτων: τὴ γειννίαση φωνηέντων καὶ τὰ πάθη τους, ἔκθλιψη καὶ κράση, συναίρεση καὶ συνίζηση, ἀλλὰ καὶ τὰ πάθη πού δὲν εἶναι συνέπεια χασμωδίας, τροπὴ φωνηέντων μέσα σὲ ὀρισμένο φωνητικὸ περιβάλλον καὶ πρόταξη· ἔπειτα τὰ συμφωνικά συμπλέγματα, πού συχνὰ ἐκφράζουν τάση ἀρχαϊστικῆ, καὶ τὰ πάθη τους, ἀφομοιώσεις καὶ ἀνομοιώσεις, ἐξαφάνιση καὶ ἀνάπτυξη τοῦ νι κλπ. Στὸ τρίτο κεφάλαιο, ὁ συγγραφέας ἐξετάζει τὴ θέση τῶν φωνημάτων μέσα στὴ λέξη καὶ τοὺς περιορισμοὺς στοὺς ὁποίους ὑπόκεινται τὰ ἀρχικά καὶ τὰ τελικά φωνήματα μιᾶς λέξης· καταλήγει μὲ μιὰ στατιστικὴ ἀνάλυση τῆς συχνότητος τῶν φωνημάτων καὶ τῶν συνδυασμῶν τους. Ἀπὸ τὴ διεξοδικὴ αὐτὴ ἐξέταση καταφαίνεται ὅτι τὸ φωνολογικὸ σύστημα τῆς γλώσσας τοῦ μυθιστορημα-
τος καθρεφτίζει τὴν ἐξέλιξη τῆς ἑλληνικῆς γλώσσας ἀπὸ τὴν ἑλληνιστικὴ ἐποχὴ ἕως τὸν 11ο αἰ., μὲ ἄλλα λόγια ὅτι συμπίπτει μὲ τὸ φωνολογικὸ σύστημα τῆς ἑλληνικῆς γλώσσας τῶν τελευταίων βυζαντινῶν αἰώνων· κι αὐτὸ παρά τὸν ἐκδηλο συντηρητισμὸ τοῦ συγγραφέα τοῦ μυθιστορηματος.

Τὸ δεύτερο μέρος (σ. 35-100) ἀναφέρεται στὴ *μορφολογία* τῶν λέξεων· χωρίζεται σὲ τρία κεφάλαια πού ἀντιστοιχοῦν στὶς δύο βασικὲς κατηγορίες κλιτῶν λέξεων, ὄνομα καὶ ρῆμα, καὶ στὶς ἀκλιτες λέξεις. Τὸ πρῶτο κεφάλαιο ἀρχίζει μὲ τὴν ἐξέταση τοῦ γένους, τοῦ ἀριθμοῦ καὶ τῆς πτώσης τῶν ὀνομάτων, τῶν μορφολογικῶν τους χαρακτηριστικῶν καὶ τῆς συχνότητάς τους (διαπιστώνεται ἡ πολὺ μικρὴ συχνότητα τῆς δοτικῆς)· ἀκολουθεῖ ἡ μελέτη καὶ ἡ στατιστικὴ ἀνάλυση κάθε κατηγορίας τοῦ ὀνοματικῶ συστήματος, ὀριστικοῦ ἄρθρου, ὀυσιαστικῶν, ἐπιθέτων, ἀντωνυμιῶν καὶ ἀριθμητικῶν· τέλος ἐρευνᾶται ἡ δομὴ τοῦ κλιτικοῦ συστήματος τῶν ὀνομάτων, ταξινομημένων κατὰ γένος σὲ συνδυασμὸ μὲ τὸ θεματικὸ χαρακτηριστὴρα τῆς ὀνομαστικῆς ἐνικοῦ, καθὼς καὶ τῆς προσωπικῆς ἀντωνυμίας πρῶτου καὶ δευτέρου προσώπου. Τὸ δεύτερο κεφάλαιο πραγματεύεται πρῶτα τὴ μορφολογία τοῦ ρήματος (ὑποδιαίρεσεις Α-Ε), ἔπειτα τὶς ἔννοιες τῶν ρηματικῶν τύπων (ὑποδιαίρεση F). Σὲ ὅ,τι ἀφορᾷ τὰ μορφολογικὰ στοιχεῖα τοῦ ρήματος, ἐρευνῶνται πρῶτα τὰ δύο θέματα (ἐνστώτα καὶ ἀορίστου), τὰ προσφύματα πού ἐξυπηρετοῦν τὴ διαφοροποίηση τῶν δύο θεμάτων, ἡ ἀξέση καὶ ὁ ἀναδιπλασιασμός (χρῆση ἀβέβαιη καὶ τάση πρὸς ἐξαφάνιση), τὰ μόρια νά καὶ ἄς, τὰ ρήματα ἔχω, εἶμαι καὶ θέλω ὡς

βοθητικά: στη συνέχεια εξετάζονται, σε χωριστές ενότητες, ή σημασία του τόνου για τη διάκριση των ρηματικών τύπων, οι ρηματικές καταλήξεις (ρευσιτότητα στη χρήση βασικών και δευτερευουσών, ενεργητικών και μέσων/παθητικών καταλήξεων) και όρισμένες μορφολογικές ιδιοτυπίες. Τα παρεπόμενα του ρήματος γίνονται αντικείμενο σύντονης μελέτης, που συνοδεύεται κάθε φορά από στατιστική ανάλυση της συχνότητάς τους: συνοψίζουμε τα κύρια σημεία: α) Τα δύο θέματα (ένεστώτα και άοριστου), με τα όποια εκφράζεται το ποιόν ενεργείας, έχουν γίνει πολυσήμαντα, υποτάσσοντας νέες σημασίες στις βασικές σημασίες της διάρκειας και του στιγμιαίου: στην πρώτη τις σημασίες της επανάληψης, του άσυντέλεστου, της προσπάθειας, της έντασης ή της έμφασης: στη δεύτερη τις σημασίες της μη επανάληψης, του συντελεσμένου, της άπλης πράξης: τις ίδιες αξίες εκφράζει το ποιόν ενεργείας και στη νεοελληνική γλώσσα. β) Ή φωνή, που μορφολογικά μπορεί να είναι ενεργητική ή μέση/παθητική, εκφράζει τις αξίες της ανεξάρτητα από τους τύπους της. γ) Οι έγκλίσεις συγχέονται μορφολογικά και καθορίζονται από τη συντακτική δομή ως αξίες. δ) Φορείς της έννοιας του χρόνου, οι τύποι της όριστικής εκφράζουν το παρόν και το μέλλον με τις βασικές καταλήξεις, το παρελθόν με τις δευτερεύουσες: μελέτη τύπων ένεστώτα και άοριστου, που δεν λειτουργούν σύμφωνα με αυτή την αρχή. ε) Το πρόσωπο και ο αριθμός εκφράζονται μορφολογικά με τις βασικές και τις δευτερεύουσες καταλήξεις κατά τρόπο που δεν επιτρέπει σύγχυση: επισημαίνεται ο ρόλος της έννοιας του προσώπου στη μετατροπή των όνοματικών τύπων του ρήματος σε ρηματικούς τύπους ή σε όνόματα. Το τρίτο κεφάλαιο του μορφολογικού μέρους πραγματεύεται πρώτα τα έπιρρήματα, έπειτα τις προθέσεις και τους συνδέσμους. Ή όλη μορφολογική ανάλυση επιβάλλει το συμπέρασμα πως ή αρχαιστική τάση του συγγραφέα του μυθιστορήματος εκφράζεται περισσότερο με τους όνοματικούς και τους τύπους των άκλιτων λέξεων παρά με τους ρηματικούς τύπους, που άντανακλούν γενικά την εξέλιξη του ρήματος στους τελευταίους βυζαντινούς αιώνας.

Στο τρίτο μέρος (σ. 101-166) εξετάζεται ή *σύνταξη*. Το πρώτο κεφάλαιο πραγματεύεται την άπλη ρηματική πρόταση (ό όρος χρησιμοποιείται από το συγγραφέα σε άντιπαράθεση προς το σύνθετο λόγο, άντικείμενο του τρίτου κεφαλαίου): μελετώνται πρώτα οι όροι του κατηγορηματικού συντάγματος και οι άμοιβαίες σχέσεις τους: έπειτα εξετάζονται οι προσδιορισμοί του κατηγορήματος («ή βασική επέκταση του κατηγορηματικού συντάγματος», άντικείμενο και έπιρρηματικοί προσδιορισμοί) και επισημαίνεται, ως στοιχείο άναδιοργάνωσης της φραστικής δομής, ή τάση της αίτιατικής να έπιβληθεί ως μόνη πτώση άντικειμένου, άμεσου και έμμεσου (π.χ. στ. 19: «γέμει [έρως] πολλάς πικρίας»: στ. 1897: «[ή κόρη] την

καυχίζταν λέγει»), καθώς και ή πλατιά εμπρόθετη ή και χωρίς πρόθεση χρήση της για τή δήλωση επιρρηματικού προσδιορισμού· στη συνέχεια, κατά τή μελέτη τών ονοματικών προσδιορισμών (τῆς «δευτερεύουσας ἐπέκτασης»), τονίζεται ή διατήρηση τῆς γενικής, δηλωτικῆς συνολικά 12 ἀξιών και μάλιστα μερικῶν νέων, παρά τήν ἐμφάνιση ἐμπρόθετων, πού χαρακτηρίζουν τίς ἀναλυτικῆς τάσεις τῆς μεσαιωνικῆς γλώσσας. Στό δεύτερο κεφάλαιο ἐξετάζονται οἱ τύποι και οἱ σημασίες τῆς ονοματικῆς πρότασης· σαφῶς λιγότερο συχνή ἀπό τή ρηματική, ἀνήκει πάντα στόν εὐθὺ λόγο και χρησιμοποιεῖται ὄχι μόνο ὡς μέσο ἀποφθεγματικῆς διατύπωσης, ἀλλά και για περιγραφῆς, κρίσεις και συμπεράσματα. Στό τρίτο κεφάλαιο, πού ἔχει ὡς ἀντικείμενο τὸ σύνθετο λόγο, ἐξετάζεται πρῶτα ή παράταξη δύο ἢ περισσότερων προτάσεων (σχῆμα ἀσύνδετο και σύνδεση με παρατακτικούς συνδέσμους), ἔπειτα ή ὑπόταξη (ὀνοματικῆς και ἐπιρρηματικῆς προτάσεις)· διαπιστώνεται ή μεγαλύτερη συχνότητα τῆς παράταξης (σὲ 835 περιπτώσεις σύνθετου λόγου, ή παράταξη χρησιμοποιεῖται 562 φορές και ή ὑπόταξη μόνο 273), πού δείχνει τὸ δημοτικὸ χαρακτήρα τῆς γλώσσας τοῦ κειμένου, και ἐπισημαίνεται ή παρατακτικὴ σύνδεση προτάσεων πού ἔχουν μεταξύ τους σχέση ἐξάρτησης (π.χ. στ. 1363: «τίς ἐτόλμησε και ἐπολέμησέ σε;»· στ. 1842: «ὁ κόπος ἦτον περισσὸς και μισθαργὸν ἐπήρα»), συχνὸ φαινόμενο τῆς βυζαντινῆς γλώσσας, ὅπως και τῆς νεοελληνικῆς· ή ὑπόταξη παρουσιάζεται ἀνανεωμένη ὡς πρὸς τήν ἔκφρασή της. Ἡ συστηματικὴ αὐτὴ ἀνάλυση, ἰδιαίτερα πολῦτιμη γιατί ἀφορᾷ λίγο μελετημένο τομέα τῆς βυζαντινῆς γλώσσας, ὀδηγεῖ στό συμπέρασμα ὅτι ή σύνταξη τοῦ κειμένου ἐξυπηρετεῖ μιὰ ἐπικοινωνία ἀπλή και ἄμεση και ὅτι τὸ ἐπίπεδὸ της εἶναι δημοτικότερο ἀπὸ τὰ ἄλλα ἐπίπεδα.

Τὸ τέταρτο μέρος (σ. 167-205) πραγματεύεται τὸ λεξιλόγιο τοῦ κειμένου. Στό πρῶτο κεφάλαιο ἐξετάζονται τὰ δάνεια, λέξεις και καταλήξεις· οἱ λέξεις, πού ἀντιπροσωπεύουν μόλις τὰ 2% τοῦ λεξιλογικοῦ θησαυροῦ και εἶναι κυρίως λατινικῆς προέλευσης, ἔχουν ἀφομοιωθεῖ φωνολογικά και μορφολογικά και λειτουργοῦν ὡς πρωτότυπες για τήν παραγωγή και για τή σύνθεση ἄλλων λέξεων· ὡς παραγωγικά στοιχεῖα λειτουργοῦν και οἱ καταλήξεις, πού εἶναι 4 λατινικῆς (-άρι(ο)ς, -πουλος, -ἄτος, -ούρα) και 2 σλαβικῆς (-ίτζιν, -ίτζα). Οἱ ἑλληνικῆς λέξεις τοῦ κειμένου ἢ εἶναι ἀρχαῖες ἢ σχηματίζονται ἀπὸ τὸν ἀρχαῖο θεματικὸ πλοῦτο με τήν παραγωγή και με τή σύνθεση, πού ἐξετάζονται στὰ δύο ἐπόμενα κεφάλαια. Στό κεφάλαιο τὸ ἀφιερωμένο στὴν παραγωγή ἐξετάζονται οἱ ὀνοματικῆς, ρηματικῆς και ἐπιρρηματικῆς παραγωγικῆς καταλήξεις, ή συχνότητα και τὸ σημασιολογικὸ τους περιεχόμενο, πού δὲν διαφοροποιεῖται κατά τρόπο ἀνάλογο πρὸς τή μορφή τους, και διαπιστώνεται ὅτι οἱ παράγωγες λέξεις, τόσο με τή δομὴ ὅσο και με τή σημασίαν τους, δὲν ἀνανεώνουν σημαντικά τὸ λεξι-

λόγιο· ως άνανεωτικά στοιχεία επισημαίνονται, εκτός από την παρουσία ξένων παραγωγικών καταλήξεων, ή μεγαλύτερη λειτουργικότητα όρισμένων αρχαίων καταλήξεων σε βάρος άλλων επίσης αρχαίων και ή εμφάνιση ενός μικρού αριθμού νέων καταλήξεων (άπέναντι σε 57 αρχαίες παραγωγικές καταλήξεις υπάρχουν μόνο 9 βυζαντινές, από τις όποιες 4 είναι όνοματικές: -ās, -ιμον, -ούτζικον, -ακός, 4 ρηματικές: -νω, -ώνω, -λογώ, -μανώ, και μία επιρρηματική: -α). Στο επόμενο κεφάλαιο εξετάζονται τά σύνθετα ρήματα και όνόματα: τά πρώτα συνθετικά τους, ή σημασία των άχώριστων μορίων και των προθέσεων ως πρώτων συνθετικών στοιχείων, οί συνταγματικές σχέσεις στα σύνθετα ρήματα που έχουν επιρρημα ή όνομα ως πρώτο συνθετικό και στα σύνθετα όνόματα που έχουν όνομα ως πρώτο συνθετικό· διαπιστώνεται ότι ή σύνθεση, που βασικά στηρίζεται στις παλαιές άρχές, όχι μόνο διατηρεί τή δυναμικότητά της (χαρακτηριστικά είναι τά εξής 5 βυζαντινά όνόματα, που άπαρτίζονται από τρία όνοματικά στοιχεία: *χρυσοδρακοντόκαστρον, όρεινοπετροβούιν, καλοξενοχάραγος, ξενοχαραγόπλαγος, όλοχρυσομαργάρωτος*), αλλά και άνανεώνεται, όπως δείχνουν τά όνοματικά πρώτα συνθετικά ρημάτων (π.χ. *νεροφορώ, ποδοσιδερώνω, δουλολογφώ*), οί ξένες λέξεις ως στοιχεία σύνθεσης (π.χ. *κατουνοτόπιν, τοιχαρμάριν*), ή άξια τής συγκεκριμένης ενέργειας ή κατάστασης που εκφράζει τό σύνθετο ρήμα. Στα συμπεράσματα τής λεξιλογικής ανάλυσης σχολιάζονται ιδιαίτερα ή ελληνικότητα του λεξιλογίου και ό έντυπωσιακά μικρός αριθμός φραγκικών και ίταλικών γλωσσικών στοιχείων· προτείνεται ή εξήγηση του φαινομένου από τήν προσωπικότητα του συγγραφέα ή από τις πηγές του μυθιστορήματος, που είναι τά ελληνικά λαϊκά παραμύθια.

Τό μυθιστόρημα *Καλλίμαχος και Χρυσορόση*, που άποτελείται από 2.607 δεκαπεντασύλλαβους, εξετάζεται από *μετρική άποψη* στο πέμπτο και τελευταίο μέρος (σ. 207-228). Στο πρώτο κεφάλαιο έρευνάται ή εφαρμογή τής άρχής των δεκαπέντε συλλαβών: εκτός από τρεις περιπτώσεις όπου παραβιάζεται ή κλίση των ονομάτων, ή γραμματική μορφή των λέξεων είναι όρθή και ή φραστική δομή σύμφωνη με τή συντακτική τους λειτουργία: στα 21,6% των στίχων χρησιμοποιούνται βοηθητικά μέσα, συνίζηση, έκθλιψη και χασμωδία. Στο δεύτερο κεφάλαιο εξετάζεται ό μετρικός τόνος, που μπορεί νά πέφτει στις άρτιες συλλαβές και στις άρχικές των ήμισυτίχων (1η και 9η), άρχή που τηρείται και με παρατονισμούς λέξεων και από τήν όποία σημειώνονται μόνο τρεις παρεκκλίσεις: ή ύπαρξη 5 τύπων στίχων, ως προς τόν αριθμό των τονισμένων συλλαβών, με 62 ύποδιαιρέσεις, ως προς τή θέση των τονισμένων συλλαβών, εξασφαλίζει στο δεκαπεντασύλλαβο του μυθιστορήματος ρυθμική ποικιλία και εύλυγισία. Στο τρίτο κεφάλαιο εξετάζονται δύο δευτερεύοντα στοιχεία

του δεκαπεντασύλλαβου, ή τομή στο έσωτερικό των ήμιστιχίων και ό μετρικός διασκελισμός, των όποιων ή συχνότητα μέσα στο κείμενο είναι περιορισμένη· ιδιαίτερα οί περιπτώσεις μετρικού διασκελισμού μπορούν να θεωρηθούν ως άπλές εξαιρέσεις του κανόνα που θέλει να εκφράζει ό δεκαπεντασύλλαβος όλόκληρος ένα πλήρες νόημα.

Κάτω από τον τίτλο «Γενικά συμπεράσματα» (σ. 229-236) ξαναβρίσκουμε ούσιαστικά τά συμπεράσματα που διατυπώθηκαν ήδη στις έπιμέρους ενότητες. 'Ακολουθεί, σε πέντε ύποδιαίρεσεις, ή βιβλιογραφία που χρησιμοποιήσε ό συγγραφέας (σ. 237-243) με εξαίρεση τή μνεία μιās επανέκδοσης, περιλαμβάνει δημοσιεύσεις πριν από τό 1972. Ένα εύρητήριο των λέξεων που μελετήθηκαν στην έργασία (σ. 245-264) συγκεντρώνει περίπου 1.500 λέξεις. Τό βιβλίό κλείνει με ένα ιδιαίτερα αναλυτικό πίνακα περιεχομένων (σ. 265-278). Στο τέλος παρατίθενται δύο έκτός κειμένου πίνακες: ό πρώτος συνοψίζει τή μορφολογία του όνόματος, όπως παρουσιάζεται στο μυθιστόρημα *Καλλιμάχος και Χρυσορρόη*, ό δεύτερος τή μορφολογία του ρήματος.

Έ πρωτοτυπία τής έργασίας έγκειται στη μέθοδό τής· για πρώτη φορά εφαρμόζεται σε βυζαντινό κείμενο ή συγχρονική περιγραφή τής ύψης και λειτουργίας τής γλώσσας. Οί συγχρονικές σχέσεις αναλύονται σε όλα τά επίπεδα τής γραμματικής δομής τής γλώσσας, κι αυτό γίνεται με μεθοδικότητα και ακρίβεια· χαρακτηριστική είναι ή έμφαση που δίνεται στη στατιστική ανάλυση, με τήν όποία αναδεικνύεται ή δομή τής γλώσσας του μυθιστορήματος και προβάλλονται οί σταθερές τής κατά τρόπο τεκμηριωμένο. Προκύπτει έτσι μιá σφαιρική και αναλυτική εικόνα αυτής τής γλώσσας και αποκαλύπτονται οί συγχρονικοί νόμοι που τή διέπουν.

Ωστόσο, κι αυτό πρέπει να τονισθεί ιδιαίτερα, ό μελετητής δέν σταματá στην περιγραφή και διαπίστωση των συγχρονικών φαινομένων. 'Αναγγέλλοντας τή μελέτη τής γλώσσας του μυθιστορήματος ως συστήματος μέσα στη συγχρονία, δέν αποκλείει τή διαχρονική θεώρηση, προκειμένου να εξηγήσει τή δημιουργία των συγχρονικών σχέσεων: «όπο-χρεωθήκαμε μερικές φορές να συγκρίνουμε όρισμένα στοιχεία [αυτής τής γλώσσας] με αυτά που προηγούνται και αυτά που ακολουθούν, φωτίζοντας έτσι τήν εξέλιξη που ήδη έπιτελέσθηκε και τήν εξέλιξη που θά έπιτελεσθεί» (σ. XXIV). Έ διαχρονική θεώρηση —ό καθορισμός αρχαϊσμών, που σημαίνει άναγωγή στο παρελθόν τής έλληνικής γλώσσας, και ή άναγνώριση νεωτερικών στοιχείων και τάσεων που όδήγησαν άργότερα σε όρισμένη εξέλιξη— έπιτρέπει στο συγγραφέα τή διαπίστωση ότι ή γλώσσα του μυθιστορήματος, παρά τίς αρχαϊστικές τάσεις τής, άντανакλά σε μεγάλο βαθμό τή γλώσσα που μιλιόταν στην Κωνσταντινούπολη τήν έποχή που γράφτηκε τό μυθιστόρημα (πρώτο μισό του 14ου αί.) όπως είδαμε, ή

ὀμιλούμενη γλώσσα ἀναγνωρίζεται κυρίως στὴ μορφολογία τοῦ ρήματος, στὴ σύνταξη, ποὺ εἶναι τὸ δημοτικότερο ἐπίπεδο τῆς γλώσσας τοῦ κειμένου, καὶ στὸ λεξιλόγιο (κυρίως στὴ σύνθεση).

Μέσα στὰ αὐστηρὰ πλαίσια μιᾶς μεθόδου ποὺ ἐπιτρέπει τὴ συναγωγή συγκεκριμένων καὶ σίγουρων συμπερασμάτων, ἡ προσέγγιση τῆς γλώσσας γίνεται μὲ εὐαισθησία καὶ ὀξεία φιλολογικὴ κρίση. Θὰ ἀναφέρουμε ἐνδεικτικὰ τὴ σημασιολογικὴ κατηγοριοποίηση τῶν ρηματικῶν θεμάτων σὲ ὅ,τι ἀφορᾷ τὸ ποιὸν ἐνεργείας (σ. 73-77), τὴ διερεύνηση τῆς ὑπόταξης ποὺ κρύβεται συχνὰ μέσα στὴν παράταξη (σ. 152 καὶ 154-155), τὴ σημασιολογικὴ ἐξέταση τῶν συνταγματικῶν σχέσεων στὰ σύνθετα ρήματα (σ. 195-199) καὶ στὰ σύνθετα ὀνόματα (σ. 202-204): ἡ διεισδυτικὴ ἰκανότητα τοῦ συγγραφέα συλλαμβάνει λεπτὲς ἀποχρώσεις τῆς γλώσσας καὶ ἀποκαλύπτει τὶς ἐκφραστικὲς τῆς δυνατότητες.

Μὲ τὴ μεθοδολογικὴ του ἐπιλογή, μὲ τὴν ποιότητα τῆς ἐργασίας του καὶ μὲ τὰ ἀποτελέσματα στὰ ὁποῖα ἔφτασε, ὁ Φώτης Ἀποστολόπουλος μᾶς ἔδωσε ἓνα ἀξιοπρόσεχτο βιβλίο. Ἐνα βιβλίο ποὺ ἀποτελεῖ σημαντικὴ συμβολὴ στὴ μελέτη τῆς βυζαντινῆς διγλωσσίας, τῆς ὁποίας τὸ μυθιστόρημα *Καλλίμαχος καὶ Χρυσορρόη* εἶναι μιὰ ἔκφραση, καὶ στὴ μελέτη τῆς ἑλληνικῆς γλώσσας τοῦ 14ου αἰ., τῆς ὁποίας ἡ ἐργασία ἀφήνει νὰ διαφανεῖ ἡ φυσιογνωμία.

Ἡ ἐπιμέλεια τοῦ βιβλίου ὀφείλεται στὸ Matteo Campagnolo. Ἡ ἐμφάνιση εἶναι πολὺ προσεγμένη· λίγα εἶναι τὰ τυπογραφικὰ παροράματα, παρὰ τὶς ἰδιαίτερες ἐκδοτικὲς δυσκολίες ποὺ παρουσίαζε ἡ ἐργασία.

ANNA ΦΙΛΙΠΠΙΔΗ-BRAAT